

Cristòfol Despuig i les bandositats tortosines de mitjan segle XVI

Enric QUEROL COLL

RESUM

Aquest estudi planteja la implicació del donzell i escriptor Cristòfol Despuig en les bandositats tortosines. Despuig va estar especialment involucrat en aquestes lluites entre faccions urbanes durant la dècada de 1530, quan el trobem arreglerat amb el bàndol de Lluís Oliver de Boteller, vescomte de Castellbò, i també durant els anys seixanta. En aquest darrer període, l'enfrontament amb les famílies dels Moliner i dels Oliver de Boteller, membres de l'aparell local de la Inquisició, va provocar l'arrest de Cristòfol Despuig i son fill Onofre pel Tribunal de la Inquisició de Valencia.

RESUMEN

Este estudio plantea la implicación del doncel y escritor Cristòfol Despuig en las bandosidades tortosinas. Despuig estuvo especialmente involucrado en estas luchas entre facciones urbanas durante la década de 1530, cuando lo encontramos unido al bando de Lluís Oliver de Boteller, vizconde de Castellbò, y también durante los años sesenta. En este último periodo, en enfrentamiento con las familias Moliner y Oliver de Boteller, miembros del aparato local de la Inquisición, provocó el arresto de Cristòfol Despuig i de su hijo Onofre por parte del Tribunal de la Inquisición de Valencia.

ABSTRACT

The article focuses on the involvement of the nobleman and writer Cristòfol Despuig in the urban feuds of Tortosa. Despuig was especially involved in these faction-fighting during the decade of 1530, alongside with Lluís Oliver de Boteller, viscount of Castellbò, and also during the decade of 1560. In this last period, his clashes against the faction of the Moliner and Oliver families, who were part of the local Inquisition structure, resulted in the arrest of Cristòfol Despuig himself and of his son Onofre, by the Valencian Inquisition.

Antecedents familiars

Els estudiosos del tema de les bandositats, o guerres privades entre individus o faccions, coincideixen a assenyalar la dificultat de precisar la causa desencadenant del procés de formació de bàndols senyorials, sovint obviat en els processos judicials (Reglà 1966:37-42, Torres 1991:80; 1993:28-29, Guia 1997:46-47). Tant si són fruit de conflictes jurisdiccionals, de lluites territorials per l'aprofitament de béns materials, de contraposició d'interessos crematístics, o bé d'un punt d'honor magnificat pel codi de conducta de l'època, en les bandositats senyorials hi trobem gairebé sempre, subjacent, una base de lluita pel control polític i social de la comunitat per part d'alguns senyors feudals i dels oligarques de les ciutats, com és ben palès en el cas de Lleida a principis del segle xvi.

Els Despuig, llinatge establert a Tortosa des de la conquesta de la ciutat per part de Ramon Berenguer IV (1148), o poc després (cf. Querol Coll 2005a), havien estat, tradicionalment, una de les famílies de prohoms locals i, també tradicionalment, havien estat implicats en les lluites pels mecanismes de control polític. Ja el 1291 tenim constància que el veguer de Tortosa anà a Paüls –baronia dels Despuig durant segles– a fi d'arrestar uns lladres que s'hi van refugiar, però el senyor del lloc, Joan Despuig, n'obstaculitzà la investigació i refusà lliurar-li els malfactors.¹ Es tractava de sicaris al seu servei que volia protegir? Xavier Miranda (2000:122-124) ha documentat diverses mobilitzacions de la gent de Paüls al llarg del segle xvi per part dels Despuig contra la vila d'Horta de Sant Joan, i que són un bon exemple de conflictes territorials feudals i de les convocatòries de vassalls que podien acompanyar-les.

La primera notícia, en rigor, sobre la implicació de la família en les bandositats locals data de 1393, en què el rei Joan I tramet una carta al bisbe i als procuradors on els insta a aturar la discòrdia –bandositats, o[d]ys e rancors– entre Gilabert Despuig i «amichs e valedors», i Bernat Ciscar, a fi de d'evitar fets més greus.²

Poc després, el 1417, a ocasió de la visita d'Alfons V a la ciutat, els aposentadors reials Berenguer Pinyol i Roger Descoll demanen al Consell compensacions per exercir de mediadors entre Gilabert Despuig i un tal Berga, caps de bàndol (Galindo 1915:136). El 1425, Marimonda Despuig, cap visible de la família aleshores, denuncia davant les autoritats locals l'atac sofert a la casa pairal del carrer de la Rosa per part de Bernat Pinyol, Miquel Jaume i catorze homes de la seva facció. La brega es va acabar amb la mort d'un servent dels Despuig, entre altres ferits i nafrats. De la protesta presentada per Marimonda es desprèn

1 AHCTE. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1609 (paper).

2 AHCTE. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 436 (paper).

l'existència de dues faccions: d'una banda, la formada pels Pinyol, Bernat i Orimany, Miquel Jaume i Francesc Manresa, que comptava amb la complicitat del batlle reial Bertomeu Domènech. De l'altra, la de Marimonda Despuig i el seu marit Berenguer de Vilamarí,³ Ramon Despuig, i els Ciscar, Ramon i Alamany, tots cavallers.⁴ Encara el 1454 tenim notícia de les treves signades entre el clan Brusca-Despuig i els Jordà.⁵

Més de mig segle més tard, el 1511, els Despuig continuen actius en les bandositats. Aquesta vegada, ha quedat constància de la treva signada entre Pere Canyissar, senyor de Paüls, per una banda, i el donzell Pere-Joan Despuig i Joan Miquel Boteller de l'altra.⁶ Una possible explicació de la discòrdia entre els Canyissar i els Despuig vindria donada pels hipotètics litigis o, simplement, l'animadversió que la família tindria envers els nous posseïdors del feu de Paüls.⁷ Aquesta vila del Port tenia per als Despuig un valor simbòlic i sentimental molt important, ja que, segons explica Cristòfol Despuig als *Col·loquis* (II, 103-107)⁸ li havia estat donada a Roger Despuig per Ramon Berenguer IV en premi per la seva valerosa contribució a la conquesta de Tortosa –fou un dels quatre primers cavallers que van assaltar la muralla de la Suda el 1148. Tot i l'afirmació de Cristòfol Despuig, Roger Despuig resta de moment en l'àmbit llegendari, ja que no ha estat documentat i, més a més, sabem positivament que el senyoriu de Paüls fou donat als cavallers Guerau de Riu, Pere de Santmartí i Ramon de Queralt el 1168 (cf. Curto 1993:17-21). Fos com fos, els Canyissar –posteriorment, Sebil de Canyissar– i els Despuig s'enfrontaran repetidament durant bona part de segle XVI.

Lluís Oliver de Boteller, paradigma del senyor bandoler

A principis de segle XVI, irromp un personatge clau en la política tortosina i catalana: Lluís Oliver de Boteller (Tortosa, c. 1487- c. 1556), conegut, principalment, per haver estat infeudat vescomte de Castellbò el 1528. Oliver de Boteller, que espera encara una biografia extensa d'acord amb la seva rellevància,⁹ fou el genearca d'un llinatge que al llarg del segle XVI arribà a donar tres presidents de la Generalitat –Francesc Oliver de Boteller, prior de

3 Avantpassat, segurament, dels famosos militars tortosins Bernat de Vilamarí I (?-1463) i Bernat de Vilamarí II (?-1512), aquest darrer al servei del Papa Alexandre VI.

4 AHCTE. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1356 (paper).

5 AHCTE. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Clavaria 76, f. 74, 79v.

6 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1272, f. 33-34.

7 Cap al 1483 Miquel Brusca i Despuig vengué el senyoriu de Paüls al cavaller aragonès Bertomeu de Viu, originari o relacionat amb la vila de Vallderroures (ACTo. Man. Not. Solà 1488, s/f.). A partir de 1511 i sense que en puguem explicar el nexa, Pere de Canyissar, alcaid de Vallderroures, apareix documentat com a nou senyor.

8 En números romans s'indica el col·loqui citat, seguit de la pàgina, segons l'edició de Duran (1981).

9 Un assaig biogràfic sintètic a Querol Coll 2005b.

la Seu i germà del vescomte (1530-1533), el canonge Pere Oliver de Boteller, fill del vescomte (1575-1578; 1585-1587) i Francesc Oliver de Boteller, abat de Poblet, fill, també (1587-1590; 1596-1598)— (Martí i Escayol 2003:61). Mullerat amb Jerònima de Riquer, de l'oligarquia lleidatana, el 1507 (Beguer 1931a:41), Oliver va entrar a formar part del cercle de valedors de Lluís de Riquer, enfrontat a la facció dels Rius-Olzinelles, i que, especialment a partir de 1516, tingué Lleida en estat de guerra fins que els caps de facció foren expulsats de la ciutat el 1520 (cf. Lladonosa 1995:14-21).

Aquell mateix any esclatà la revolta dels agermanats a València. Durant el conflicte, el comanador de Montesa Bernat Despuig va demanar ajut militar a Lluís Oliver de Boteller a fi de controlar les terres del Maestrat. El cronista Martí de Viciano ens informa sobre els moviments d'Oliver de Boteller: el març de 1521 acudí en socors de Benicarló, assetjat pels agermanats, amb una companyia de «delats catalanes», és a dir, de 'bandits'. En vista de l'efectivitat del tortosí, el virrei de València, Diego Hurtado de Mendoza, va escriure a Oliver convidant-lo a servir la causa reial i, particularment, a socórrer el castell de Peníscola amb els seus «amigos y valedores». El 31 de maig, el virrei demana a Oliver dos mil homes de Catalunya per a enfrontar-se als agermanats (Martí de Viciano 1972:vol. iv, 211-212). El 8 de juny Oliver respon que ha pogut reunir seixanta cavalls i dos-cents infants de son cunyat Riquer, quatre-cents llancers i ballesters de Perot de Castellet,¹⁰ del Camp de Tarragona, i que espera també cinc-cents infants de Ramon de Mur, de la Ribagorça. Al mateix temps, explica al virrei que, quant a l'organització militar, no s'ha d'alterar el sistema de capitanies i fidelitats dels que vindran:

toda la gente que verná de Cataluña, [delats], será por complazer más a los cavalleros que los ampraran que por el sueldo; porque todos los que vernán son hombres de sus casas, que 'por tener bandos, conservan las amistades de los cavalleros. Y así, la gente no se puede haver sino por medio de hombres a quien tienen obligación, porque assí lo hazemos en este principado de Cataluña unos por otros (Martí de Viciano 1972:vol. iv, 265).

De la carta d'Oliver voldria destacar tres aspectes: l'evident relació entre els bandits i el cavallers; les àmplies xarxes familiars, de complicitats i de dependències que s'estenien per tot el Principat i també l'enorme capacitat de convocatòria de gent armada tant d'Oliver com de Riquer, afavorida per una noció encara molt feudal de la societat, en què petits senyors mobilitzen vassalls i fidels a conveniència. Oliver fou nomenat coronel de les tropes catalanes, i tant ell com son cunyat van destacar a la batalla d'Almenara, on pràcticament van acabar els agermanats del nord del Regne.

¹⁰ Segurament, Pere de Castellet, senyor d'Altafulla i pare de Perot de Castellet, bisbe d'Urgell lloat per Lluís Ponç d'Icard (cf. Duran 1984:12-13).

El 1528, Oliver de Boteller va rebre, en compensació per un deute contret per Germana de Foix, l'usdefruit del comtat de Castellbò, que detentà fins al 1548 (cf. Beguer 1931b). El comtat, en ple Pirineu, era, tal i com explica Martí de Riquer, un autèntic vesper, escenari habitual d'actes de contraban, lluites jurisdiccionals, infiltracions franceses i bandolerisme. Més a més, els habitants, que no estaven d'acord amb el domini d'Oliver, maldaven per tornar a la Corona, fet que els enfrontà sovint amb el nou senyor. Aquest, alhora, seguí una política de coacció i violència contra els seus vassalls, executada amb l'ajut de Joanot Cadell, senyor d'Arsèguel, que, convertit en l'home fort de la zona, i amb carta blanca per part del vescomte, oprimí els homes de Castellbò. Aquestes pràctiques violentes, les subsegüents respostes i aldarulls, i la restitució del vescomtat a la Corona van esdevenir un assumpte d'estat, ja que, davant l'amenaça francesa, es considerà prioritari tenir sota control aquest indret fronterer (cf. Madurell 1970, Casals 2000:338-339). Un altre exemple sobre les tenses relacions entre senyor i vassalls el tenim en la carta de juliol de 1542 en què Jerònima Riquer, comtessa de Castellbò, demana ajut militar a son germà Felip per a controlar «alguns insults que uns tacanys de Tírvia que han mort a March Ferrer, fan [...] ab alguns altres de la terra» (Riquer 1999:139-140). En la carta s'especifica que Riquer havia de trobar-se amb les colles de Francesc Moliner i Perot Socarrats, gendre i valedor d'Oliver de Boteller, respectivament, ambdós de Tortosa (cf. Rovira 1996:185-186; 237-238).

Tota aquesta exhibició de conteses bèl·liques ens ajuda a contextualitzar en la justa mesura l'aparició de Cristòfol Despuig a l'escena de les bandositats tortosines, en l'òrbita del poderós Lluís Oliver de Boteller. Despuig i el vescomte van entrar en contacte estret arran del casament de Cristòfol amb Maciana Curto i Oliver, el 1530. El 1532, el vescomte va apadrinar Àngela, la primogènita de la parella (Beguer 1928:188). En l'àmbit polític i social, aquell principi de la dècada de 1530 va veure revifar les bandositats tortosines, com ho demostra una sèrie d'accions les quals, tot i que no en podem aclarir el fil *argumental*, en proven l'efervescència: el desembre de 1529 es presenta a la ciutat Jeroni de Castro, veguer de Lleida, i demana la col·laboració de les autoritats locals per a escorcollar algunes cases per raó del «robo han fet en la persona de la magnífica Leonor Riquer de la ciutat de Lleida, disapte prop passat». Segons explica Martí de Riquer, descendent d'aquesta nissaga, Elionor era filla del ja difunt Lluís de Riquer i fou raptada per son oncle Felip de Riquer, canonge de Tortosa,¹¹ per motius hereditaris (cf. Riquer 1999:132-136). El juliol del 1531, Miquel Boteller, vicari general de la diòcesi, denuncia haver estat atacat per la facció dels Oliver de Boteller.¹² Quan el gener de 1532 es

11 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1342, s/f. 2 de desembre de 1529. Riquer, emperò, situa el rapte de la noia cap al 1525.

12 ACA. Cancelleria, reg. 4275. 7 de juliol de 1531.

presentà a la ciutat l'agutzil reial Pere-Pau Amat de Palou per tal d'inquirir sobre els conflictes oberts, va poder viure *in situ* la naturalesa del conflicte. Mentre estava reunit amb el veguer, el sotsveguer, el lloctinent de batlle i els paers –jutges, a Tortosa– a casa del vicari general Miquel Boteller, van patir un atac de «molta gent armada, així canonges, eclesiàstichs e seculars, per envadir e danyar a ell, dit camarer [Miquel Boteller], ab ballestes parades e piques e altres llinatges de armes y anaren per ciutat [...] prenent de facto gent de la casa de ell».¹³ Aquella ocasió, l'enviat reial va forçar una treva entre Pere Joan Sebil, Joan Canyissar de Sebil –senyor de Paüls– i Pere Boteller, i la facció contrària, en la qual trobem assenyalat com a capitost Cristòfol Despuig. Despuig prometé complir arrest domiciliari sots pena de 1.000 ducats d'or, i no fer «ampre ni replech de gent alguna», senyal inequívoca de la seva implicació en l'atac a la casa del vicari general.

Tot i els propòsits d'esmenar-se, la situació es va agreujar quan el 1532-1533 la sort féu sortir procuradors primer i segon de la ciutat Lluís Oliver de Boteller –gaudia d'un privilegi reial per a ser insaculat al Consell, malgrat que era de l'estament noble–¹⁴ i el doctor en lleis Pere Ferrer, cunyat de Cristòfol Despuig. Sembla que, en previsió d'un atac, o potser com a demostració de força, la facció dels Canyissar va anar introduint homes a la ciutat, que esdevingué una olla a pressió. Amb la connivència de l'alcaid, el castell de la Suda es convertí en el bastió dels Canyissar, «refugi y habitacle de criminosos y bandejats», segons la facció contrària, on hi feien «exercicis de guerra». L'altre punt fort d'aquesta facció era el carrer de Gènova, o de Santa Caterina, domicili dels Canyissar-Sebil, on aplegaren un gran nombre de valedors i bandolers, i muntaren tot un sistema defensiu, amb «barreres a modo de eixèrcit y guerra uberta», arcabussos i peces d'artilleria. En total, comptaven amb més de dos-cents homes armats. Aquest desplegament militar va provocar una contundent resposta dels Despuig, encoberta en forma d'acompliment de la llei, perquè en aquell moment acaparaven els càrrecs de govern. El procurador en cap, Lluís Oliver de Boteller, instà el veguer Francesc Burgués, cosí germà de Despuig, a pacificar la ciutat, però el 7 de gener de 1533 les cases dels Canyissar van tornar a ser atacades. Quan l'endemà, el veguer requereix que retirin l'artilleria del carrer Gènova, Pere Boteller, Pere Joan Sebil, Joan Amich, Francesc-Joan Valls i Miquel Cifré responen, davant notari, que «no són bandolers» i que, de fet, tenien treves amb Despuig, però tenien dret a la defensa pròpia, davant l'atac sofert:

Lo dia de hair, per la part de Cristòfol Despuig y altres amichs y valedors de aquell, en perjuhi de dites treves e compromís [...] envadiren ab molta gent armada ab arquabussos, ballestes, cuyraces y altres linatges

13 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1344, 11 de gener de 1532.

14 AHCTE. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1989 (paper).

de armes la casa de mossén Joan Canyissar y de Sebil, tirant en dita casa dites armes a les persones dels dits Boteller y Sebil y altres sos amichs y valedors, y encara, lo que més fort és, assetjant y envadint la casa del mag. micer Joan Amich, assessor de veguer de la present ciutat de Tortosa de vida.¹⁵

Durant tot el mes de gener i part del febrer els Canyissar van continuar amb les barricades aixecades. Lluny d'acovardir-se, van denunciar la conxorxa entre el procurador en cap i el segon, el veguer, i els capitostos Onofre Oliver de Boteller i Cristòfol Despuig, que devien tenir carta blanca dels primers per a les seves malifetes. Els Canyissar acusen també Despuig d'haver obrat «garites» al portal de la Rosa, al cap del carrer on estava la casa familiar, en la qual tenia disposades «pesses» i arcabussos. Seguint amb la resposta dels Canyissar, en aquestes garites havien alçat bandera i, al crit de «Ribera, Ribera!», havien convocat a sometent els pobles del voltant –Aldover, Xerta, Benifallet–, els quals, veient que «era parcial y no per a útil de la república» no havien acudit a la crida. Ultra, des de la torre de la dita garita es disparaven artilleria i arcabussos contra el castell reial, que es proposaven d'assaltar en flagrant crim de lesa majestat.¹⁶ Finalment, les *autoritats* impedièn el reforç dels Canyissar i Boteller, mentre que feien els ulls grossos amb l'altre bàndol: «per los magnífichs veguer y pahers, com encara per lo dit alguatzir [...] fins ara no s'entén per ells sinó en agraviar la part del dit mossèn Boteller, manant-los no meten gent ni cavalls [...], prohibint entrar la gent que per la part de dits Puigs de cada dia entra, senyaladament cent hòmens que anit meté mossèn Osó per als dits Puigs per lo pont»,¹⁷ denuncia Perot Boteller davant notari.

Traslladat a la ciutat l'alguatzir reial Jofre de Vergós –i denunciat també per ser parcial, com hem vist, pels Canyissar–, aquests proposaven com a solució la vinguda a la ciutat del governador de Catalunya, Pere de Cardona, com a únic jutge equànime i fiable. Amb tot, el 8 de febrer el virrei Fadrique de Portugal va aconseguir forçar treves entre Onofre Oliver de Boteller, Cristòfol Despuig, Joan Benet de Garret i Mateu Curto, d'una banda, i Pere Joan Sebil, Perot Boteller, Joan Canyissar de Sebil i Joan d'Aldana de l'altra: hi estava implicada la crema de la societat tortosina del moment.¹⁸ Curiosament, no es fa cap referència al vescomte de Castellbò, que sembla que es mou a un nivell superior, deixant la feina bruta per als seus valedors. Sabem, però, que Lluís Oliver de Boteller dirigia, des de l'ombra, els fils dels titelles, i que era, de fet,

15 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1345, s/f. 8 de gener de 1533.

16 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1345, doc. solt nº 4.

17 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1345, s/f. 3 de febrer de 1533. Probablement dels Ossó de Calaceit.

18 ACA. Cancelleria. reg. 4275, f. 182v-183.

l'autèntic problema per a la ciutat i per a la Corona. Des de la Cort es veia amb preocupació els seus mètodes, que arribaven a menystenir l'autoritat reial. Així, el 16 de gener de 1534, l'emperador escriu al virrei instant-lo a aturar de nou el desgavell de Tortosa, incidint en el comportament inacceptable de Lluís Oliver de Boteller: «la parte de Oliver de Botiller ha cometido y comete de cadal dia muchos delictos y excesos en deservicio de Dios y nuestro y daño de la república, que la tiene él totalmente tiranizada de tal manera que dize el vulgo que no hay otro rey sinó él».¹⁹ I el rei, naturalment, no admetia competència. D'altra banda, no deixa de ser curiós i simptomàtic del poder d'aquests senyors de la guerra, el fet que l'emperador hagués de recórrer a Oliver per a assumptes d'envergadura, com ara l'ajut militar en la Guerra de les Germanies, el control de la frontera pirinenca davant el perill d'entrades de foixencs i gascons, el cobrament dels fogatges de les corts de 1533, 1537 i 1542, o préstecs pecuniaris, com succeí el 1544.

A pesar de les treves i dels esforços de la Corona, la ciutat no conegué repòs. El 12 d'octubre del 1533, la ciutat continuava en armes i Despuig tenia «molta gent aiustada y coadunada» a casa.²⁰ El 2 de febrer de 1534 tot restava igual: «molts hòmens ab arquabuços ab meches enceses y ballestes parades de nit i de dia». Mentrestant, Lluís Oliver de Boteller es trobava a les corts de Montsó on protestava per la intromissió de l'emperador en el seu feu, ja que havia atorgat permís als homes de Castellbò per a reunir-se i trobar la manera de retornar el vescomtat a la Corona.²¹ Finalment, el maig d'aquell any arribà el governador Pere de Cardona amb la intenció d'acabar, amb mà de ferro, l'anarquia de la ciutat. En primer lloc, va desinsacular els irreductibles capitosts locals com ara Cristòfol Despuig, son cunyat Pere Ferrer i altres, de les bosses d'electes del Consell, vedant-los així la participació al govern local.²² També els canonges van ser castigats per la seva recalitrant implicació en les bandositats. Així, en un memorial presentat pel Capítol tortosí a les corts de 1537 llegim que Pere de Cardona va atropellar *totes* les constitucions i privilegis de l'Església tortosina, forçant la seva presència a les juntes capitulars, amenaçant els canonges de «donar-los garrots, maltractant-los de paraules injurioses». Per la seva banda, Onofre Font, jutge de cort desplaçat a la ciutat, ordenà la detenció de diversos canonges, públicament i amb gran escàndol de la plebs: «portats en presència dels pobles a la presó y càrrec secular axí com si fossen alguns ladres».²³

El cop de gràcia contra les bandositats tortosines es donà el 1538, quan es va engarjolar Lluís Oliver de Boteller, que sortí sota fiança el 1540 (Casals

19 ACA. CA. Reg. 3950, f. 45-46.

20 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1345, s/f. 12 d'octubre de 1533.

21 ACA. Generalitat N-1015, f. 154.

22 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1345, f.60. 24 de juny de 1535.

23 ADTo. Capsa Memorials Capítol a Carles V i provisions emperador.

2000:407). L'agost de 1539, Francesc de Borja, nou virrei, entrà a Catalunya per Tortosa, i, després de jurar les Constitucions, anà al castell de la Suda, que, en una carta adreçada a l'emperador, qualifica de «cueva de ladrones y [...] amparo de sus deservidores». Borja va fer empresonar Onofre Oliver de Boteller, fill del vescomte, i alguns altres cabdills, tot i que altres es van escapar. El virrei restà uns dies més a la ciutat a fi d'apaivagar els ànims. En la mateixa carta clama que «para sólo las vellaquerías y passiones de aquel lugar [Tortosa] es menester un consejo y un virey» (*Monumenta historica* 1903:4-5). El 10 de febrer de 1542, la Reial Audiència sentenciava Lluís Oliver de Boteller, inculpat de tirania i «aliis criminibus» sense especificar, al desterrament del Principat durant deu anys, mentre que Onofre, son fill, era bandejat durant cinc anys per la seva relació amb un assassinat a l'església del Temple.²⁴ Pare i fill van acomplir la sentència a Peníscola, d'on Lluís Oliver de Boteller era alcaid, per bé que el 1544 ja hi ha denúncies que havia tornat a Tortosa (Casals 2000:407).

Gràcies a aquestes mesures de força, sembla que la flama de les bandositats s'esmoreí durant alguns anys; Lúcio, sovint *alter ego* de Despuig als *Col·loquis*, qüestionat per Don Pedro sobre el mal tracte que la Monarquia donava als coronats, o tonsurats, a Catalunya, confessa haver-se calmat respecte a temps passats i mostra la voluntat d'obeir les autoritats: «no volem quietar-nos ni tenir en compte ab lo rey y menys ab lo Déu». Fàbio, incisiu, li retreu que «us he vist de altre parer en altre temps», mentre que Lúcio reconeix que «lesores predicava ab passió, e la passió totalment sega²⁵ lo enteniment» (I, 66-67). El passatge pot ser interpretat com una palinòdia que marca una cesura entre el comportament rebel anterior i el nou tarannà submís del noble tortosí.

La realitat és que la dècada dels quaranta i dels cinquanta fou la de major implicació de Despuig en la política i el govern municipal, on esdevingué un dels més destacats dirigents locals. Segons Rovira (1996:121-122), a partir de 1545 fou readmès al govern de la ciutat: jutge ordinari en cap el 1546, paer en cap el 1547, procurador en cap el 1549-1550 i el 1560-1561, són els càrrecs més rellevants que exercí. A més, durant aquells anys trobem Despuig en nombroses comissions del Consell, gestionant i dirigint la vida tortosina en afers tan variats com ara la sanitat, la defensa del territori davant els atacs piràtics, l'enfrontament amb el bisbe Loaces per renitència del prelat a l'hora de contribuir a les obres de la Seu o la construcció de les sèquies de rec. També el trobaren en la comissió que dirigeix els síndics de la ciutat a les corts de Montsó de 1547 i 1552, o entrevistant-se, com a ambaixador de la ciutat, amb diversos personatges de pes (cf. Querol 2005a:269-278). El govern municipal

²⁴ ACA. Reial Audiència. Causes Criminals, n° 12.

²⁵ *sega*: segons l'esmena de Duran; Solervicens 1996:182.

es converteix en el seu *leit-motiv*, i el tema es veurà clarament reflectit en els *Col·loquis*, que, al meu parer, poden ser entesos com una peça més dels seus plans de control i reforma de la ciutat.

El rebrot de les bandositats

Aquest fructífer estat d'harmonia es trencà cap a finals de la dècada dels cinquanta. El 8 de gener de 1559 el veguer va haver d'aixecar sometent a causa de l'atemptat amb tret d'arcabús sofert per Mateu Boteller i Sebil de Canyissar, camarer de la Seu i un dels homes forts del clan dels Canyissar aleshores.²⁶ Aquest atemptat tingué un correlat amb el que el desembre de 1563 van patir Cristòfol Despuig, Pau Terça i Francesc Cerdà mentre passejaven pel carrer de Santa Caterina, i que forçà el veguer a aixecar un nou sometent general. Del procés informatiu engegat pel veguer es desprèn que els inductors de l'atemptat havien estat Joan Moliner, gendre del vescomte de Castellbò, ja traspassat, el canonge Jaume Cerveró²⁷ i el prior de la Seu, Francesc Oliver de Boteller, germà del vescomte.²⁸ Sorprenentment, i sense que en puguem explicar la raó, Despuig apareix ara enfrontat als seus antics aliats, els Oliver de Boteller. Els nous enemics de Despuig, gaudien, però, d'un avantatge substancial: Francesc Oliver de Boteller era lloctinent d'inquisidor a Tortosa, càrrec en què el substituï el seu nebot Pere Oliver de Boteller, fill del vescomte.²⁹ Com és ben conegut, els familiars i membres de la Inquisició gaudien d'un fur propi que els garantia valuosos privilegis i exempcions, com ara la possibilitat de portar pedrenyals –armes curtes– i, sobretot, el fet de no haver de respondre davant de cap altre tribunal que no fos el seu, amb la qual cosa podien esquivar el control de les autoritats municipals i reials a l'hora de combatre el bandolerisme, com va ser el cas tortosí.

Els fets de 1563 van acabar, com era habitual, amb unes treves que, encara que no van ser gaire respectades, com veurem, ens permeten conèixer la nova composició de les faccions tortosines –continuarem anomenant-les, genèricament, Canyissar i Despuig. D'una banda tenim el donzell Joan Moliner, gendre del vescomte de Castellbò,³⁰ Pere Boteller,³¹ Mateu Boteller, canonge i fill de l'anterior, Jaume Cerveró, ardiaca de Corbera, Gaspar Jordà, Joan Canyissar de Sebil, senyor de Paüls, Pere Josep Sebil i Francesc Sebil. De l'altra, Cristòfol

26 Fons Ajuntament de Tortosa, reg. 2407 (paper).

27 Fill del mercader Joan Cerveró, fou oïdor reial de la Generalitat el 1527-1530 i el 1545-1548, i presidí aquesta institució el 1572-1575.

28 ADTo. Causes criminals. *Sobre la archabussada tirada a mossèn Xristòfol Despuig y mossèn Francesc Cerdà*.

29 ADTo. Fons notarial. Pere Perera 21, s/f. 14 de novembre de 1556.

30 Joan Moliner i Riquer, casat amb Àngela Oliver de Boteller el 1548, era fill de Pere Moliner, senyor de la Granadella. El senyoriu fou heretat per son germà Francesc (cf. Rovira 1996:185-186).

31 Diputat pel braç reial el 1554-1557.

Despuig, Francesc Cerdà, els germans Jaume i Pau Terça, Tomàs Costa, abat de Sant Sadurní de Tavèrnoles, Cristòfol Costa, Francesc Corder, gendre de Cristòfol Despuig, i Onofre Despuig, canonge, son propi fill. La facció dels Canyissar presenta, com ja hem vist abans, la novetat d'aplegar membres del clan dels Oliver de Boteller amb els seus antics enemics, els Boteller i els Sebil de Canyissar. És possible que alguna aliança matrimonial que s'escapa de la meua observació hagués posat en sintonia aquestes famílies. D'altra banda, tal com apunta Torres (1993:64), les aliances canviants, a causa del «rumb imprevisible de les discòrdies particulars» són un fet corrent en les bandositats locals.

És difícil calibrar quin bàndol tenia més força política. Retornat el vescomtat a la Corona el 1548 i traspassat Lluís Oliver de Boteller cap al 1556, aquest clan gaudia d'una gran ascendència a la Generalitat, com ho prova el fet que aconseguissin situar fins a tres presidents durant el segle xvi. Aquesta situació privilegiada els permeté enriquir-se, mitjançant, per exemple, el control sobre l'arrendament de la bolla tortosina. Tenien, en definitiva, una gran fortuna, al igual que els Sebil de Canyissar, terratinents al Principat i a l'Aragó i posseïdors de salines al delta de l'Ebre.

Per l'altra facció destaca, en l'àmbit polític, la presència dels germans Terça, fills de Miquel de Terça i Jordà, regent del Consell d'Aragó traspassat el 1555. Els Terça esdevingueren una de les famílies de confiança de la Corona al Principat i arribaren a conformar una important xarxa clientelar. En aquells moments comptaven amb un cosí, nomenat també Miquel Terça, a l'Audiència. A la dècada de 1570, sota el virregnat de Fernando Álvarez de Toledo (1571-1580), aquest Miquel Terça va veure catapultada la seva carrera fins a la regència del Consell d'Aragó. Juntament amb son gendre Martí Franquesa i son cunyat Francesc Puig, conformaven el nucli dur del partit reialista a Catalunya (cf. Torras 1998:44-48). Val a dir, però, que als anys seixanta encara no devien tenir el poder de què acabarien gaudint la següent dècada.

Fos com fos, la facció dels Canyissar tenia ara, amb l'exempció de la justícia civil, un nou trumfo a la mànega. Els Despuig van denunciar davant el tribunal de la Inquisició els excessos resultants de l'aprofitament d'aquesta exempció per aconseguir objectius tèrbols. El 7 de gener de 1564 Marc-Antoni Aldana va presentar a l'inquisidor de València, Alonso de Sotomayor, un memorial redactat per Cristòfol Despuig en què es representaven els abusos del lloctinent d'inquisidor de Tortosa i del seu bàndol.³² Segons dit memorial, la colla de facinerosos comandada per Joan Moliner, familiar del *Santo Oficio*, trobava «asilo, refugio y amparo» en la immunitat de que gaudia la casa del lloctinent

32 Archivo Histórico Nacional (=AHN). Inquisición, lg. 519, nº 23.

d'inquisidor. Així, obstaculitzaven la tasca del veguer, a qui no tenien cap mena de respecte. Es denuncia també l'atemptat sofert per Despuig a instàncies de Moliner, perpetrat per un clergue criad de Pere Oliver de Boteller, i els flagrants casos de prevaricació; en particular, la detenció d'un tal Silvestre, «hombre de buena fama i pacífico», pel simple fet de ser amic de Cristòfol Despuig, o la del manyà Joan Roda, que fou pres a la mateixa porta de la casa de Despuig per suposats delictes de fe dels quals després fou penitenciat.³³

Agreujats, humiliats i tacat l'honor familiar per tantes ofenses, els Despuig van voler venjar-se'n cremant la casa de Cosme Castellar, algtzír de la Inquisició a Tortosa, el març de 1564 (Haliczer 1993:52-54). Detinguts els sospitosos per la mateixa Inquisició, de les declaracions efectuades sota confessió s'escatí que el foc havia estat provocat per «tres malos hombres matadores, de los muy allegados de la casa del dicho Espuche», i que Cristòfol i Onofre Despuig havien dirigit l'atemptat, facilitat el material i acollit els criminals acabada l'acció. Els Despuig havien tocat pedra: acusats de fautoria, és a dir, 'd'obstaculitzar' la tasca de la Inquisició, Francisco de Hermosa, algtzír d'aquesta institució, es presentà a la ciutat i s'emportà detinguts a València Onofre Despuig, que fou empresonat, i Cristòfol, arrestat en una casa fins que s'acabés d'aclarir l'afer. En l'informe lliurat per la Inquisició de València a la Suprema s'aconsella emprar mà dura: «si esto no se castiga exemplarmente, otro día pondrán fuego a estas casas de la Inquisición y no habrá hombre en todo el Reino official que ose servir al S. Officio, porque temerán que otro día les quemarán a ellos y a sus haciendas».³⁴ Cap al juliol de 1566, Onofre morí a València, sense que en sapiguem les circumstàncies –potser la mateixa insalubritat de les presons.³⁵

Amb tot, els Despuig van intentar moure fitxa: el juny de 1565, aprofitant l'entrada al Principat per Tortosa del nou virrei, Diego Hurtado de Mendoza, Miquel Terça, advocat fiscal de l'Audiència, present a la ciutat per a rebre el virrei, va trobar certes incongruències en la figura de Cosme Castellar: sembla que exercia, alhora, els càrrecs d'algtzír de la Inquisició i de procurador fiscal reial de la batllia, flagrant incompatibilitat. Estirant la corda, sembla que Castellar havia renunciat al càrrec d'algtzír de la Inquisició ja abans de l'atemptat, tot i que havia continuat passejant-se per la ciutat amb la vara d'algtzír –el símbol que el distingia– incorrent així en una impostura del càrrec públic. Fos com fos, la línia de les acusacions es va dirigir a desprestigiar la figura de Castellar.³⁶ La Inquisició va endegar una investigació sobre l'afer que, conjecturo, va acabar per matisar l'atemptat dels Despuig. Onofre, però, ja havia traspassat.

33 AHN. Inquisición, lg. 503.

34 AHN. Inquisición, lg. 503.

35 ACTo. Fons notarial. Pere Perera 30, s/f. 7 d'agost de 1566.

36 AHCTE. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 6008.

L'afer dels Despuig ultrapassava, evidentment, l'àmbit de la religió o de l'ortodòxia per esdevenir un problema polític, i com a tal fou tractat per la Corona. Moliner fou desposseït de la condició de familiar de la Inquisició i va estar retingut a la Cort fins que, el març de 1567, el rei disposà que se'l posés al capdavant d'alguna vegueria d'acord amb «la calidad de su persona», això sí, lluny de Tortosa.³⁷ Fou destinat a Puigcerdà, on morí, amb el càrrec de veguer, el 12 de juliol de 1568.³⁸ Igual es proveí per a Despuig, però sembla que finalment no li van assignar cap vegueria. La preocupació de la Corona, reflectida en diverses missives als virreis de València i de Catalunya, i al veguer de Tortosa era que els capitosts Moliner i Despuig no tornessin a la ciutat. Transcrivim una carta que mostra clarament les directrius del monarca:

Espectable regente la lugartenencia y capitanía general [de València]: [...] ya havréis entendido el mucho daño y desasosiego que ha causado en la nuestra ciudad de Tortosa los bandos y dissensiones que ha auido entre Cristóbal Puig y sus contrarios, para remedio de lo qual yo mandé los años passados que assí los da la una parte como los de la otra se saliesen fuera de aquella ciudad y que Puig fuesse a Barcelona. Y porque tengo entendido que está presso por la Sancta Inquissición dessa ciudad, no conviene que vaya a Tortosa por ninguna vía asta que se prevea otra cosa.

Os encargamos y mandamos que habléis a los inquisidores y les digais de nuestra parte lo mucho que importa se haga justicia en el caso de Puig, y que olgaremos se miren en ello con todo el cuidado que dellos confiamos, y que antes que le se vaya derecho camino a Barcelona, sin tocar en Tortosa y su territorio, y que no se salcrá del circuitu [sic] de aquella ciudad sin licencia nuestra.³⁹

El març de 1567, una altra missiva als virreis ordenava que «si Cristóval Puig [...] no estuviere detenido ay [València] por el officio de la Santa Inquisición, le mandéis de nuestra parte que dentro de quinze días se presente ante el nuestro lugarteniente general de Cataluña y en su ausencia ante el regente Montaner y no salga de la la ciudad de Barcelona hasta que por nós se le ordene otra cosa».⁴⁰

Al meu parer, la Corona vol conciliar el control de les bandositats amb la reincorporació a la seva confiança d'homes de gran predicament a nivell local, que li podrien oferir bons serveis si fos el cas, d'aquí la provisió de donar-los una vegueria i tractar-los amb el decòrum exigít per la seva *calidad*. Un dels

37 ACA. Cancelleria, reg. 4351, f. 136-136v.

38 DTo. Causes civils. Sense classificar. Testimonis presentats per Blai de Berga i Antiga de Moliner per l'herència de Joan de Moliner.

39 ACA (=Arxiu de la Corona d'Aragó). Cancelleria, 4351, f. 42v-43. El rei al lloctinent i capità general de València, Joan de Villarrasa. 6 de setembre de 1566. Vegeu també Reglà (1969:134).

40 ACA. Cancelleria, reg. 4351, f. 128.

agents decisius a l'hora d'aconseguir aquest fi fou el bisbe de Tortosa Martín de Córdoba y Mendoza, que havia excomunicat els discsols canonges Jaume Cerveró i Mateu Boteller. Córdoba va alçar-los el càstig i afavorí la firma de noves treves durant l'estiu de 1567.⁴¹

Despuig continuà desterrat de Tortosa el 1568 i el 1569, any en què el trobem domiciliat a Traiguera, al Maestrat, mentre tenia vedada la participació al Consell de Tortosa per ordre expressa del governador de Catalunya. És la dècada dels setanta que torna a residir a la ciutat amb l'antic *llustre*, com a oligarca que era. L'abril de 1571 atorgà poders al militar Galcerà Cahors de Soler, als germans Enric i Francesc Terrer, de Barcelona, i a Miquel Vilanova, per a què acceptessin en nom seu una gràcia, el contingut de la qual desconeixem, concedida per Felip II (Rovira 1996:123-124), senyal que tornava a tenir la confiança reial. Durant aquells anys gestiona els arrendaments dels dos forns que posseïa, exerceix de rector de la confraria de Sant Jordi de nobles el 1572-1573⁴² i avança la construcció d'una sumptuosa tomba a la capella de la Immaculada Concepció de la Seu, de la qual n'era patró com a hereu dels Macip,⁴³ davant l'astorament dels canonges. No tenim notícia que hagués tornat als antics vicis violents. Ja malalt, redactà el darrer testament el 7 d'agost de 1574 i morí abans del dia 12 d'aquell mes (cf. Querol Coll 2005a).

Epíleg

Les bandositats no van acabar, ni de bon tros, amb la mort de Despuig. En cert moment la promoció dels implicats a un estadi de poder superior donarà als conflictes tortosins una projecció supralocal, que esquitxarà fins i tot l'Audiència i la Generalitat, com s'esdevingué el 1587, i anys posteriors, amb la bandositat aferissada que mantingué Joan de Queralt, governador dels Comtats de Rosselló i Cerdanya, amb Francesc Oliver de Boteller, abat de Poblet i aleshores president de la Generalitat. Segons demostra documentalment Torres (1993:316), Queralt devia ser íntim amic dels Franquesa i dels Terça, fet que li generà l'enemistat i la persecució de l'abat de Poblet.

El 1592, davant el memorial presentat al Consell d'Aragó pels germans Pau Martí i Dionís Corder, fills de Francesc Corder i néts i hereus de Cristòfol Despuig, en què demanaven un privilegi de noblesa, el rei va demanar informes sobre els sol·licitants. El virrei va avalar la petició dels Corder perquè, segons el bisbe Punter, eren «personas pacíficas y sossegadas y hasta agora no han dado muestras de inquietud en aquella ciudad, y que se confía de ellos que

41 ACA. Cancelleria, reg. 4351, f. 184v.

42 ACTo. Man. Not. Joan Guimet 1, s/f. 11 de juny de 1572.

43 ACA. Cancelleria, reg. 4202, f. XLVII-XLVIII.

perseverarán en el mismo camino».⁴⁴ Aquestes paraules resumeixen una de les línies mestres la política de la Corona quant a la seva relació amb la petita noblesa local: tallar la promoció dels senyors i oligarques bel·ligerants, amb l'objectiu de tenir controlat el territori i també el problema del bandolerisme *popular*, tan lligat a aquests nobles díscols (cf. Reglà 1966:25-28).

És aquesta condició conflictiva la que va obstaculitzar, probablement, l'ascensió dins l'aparell de la Monarquia d'un home amb capacitat intel·lectual i gestora, i, també, una gran voluntat de dirigir, com ara Despuig. Cal preguntar-nos ara: quines possibilitats de promoció tenia un noble a Tortosa? Poques: a la Generalitat, institució a la qual, tal i com ens recorda el mateix Despuig en els *Col·loquis* (III, 122-128), a causa de la desídia dels mateixos cavallers tortosins, de les vint-i-quatre places d'insaculació per als braços militar i reial que corresponien a la vegueria de Tortosa i Ribera d'Ebre, vint-i-tres havien estat atorgades al braç reial. En conseqüència, els militars tortosins tenien pràcticament vedat l'accés a la Generalitat, «lo ídolo que tots adoren ab gran devosió», en paraules de Lúcio, el personatge noble dels *Col·loquis*, i es trobaven «maniatats», en una clara al·lusió als beneficis i avantatges que l'accés als càrrecs de diputat i oïdor els podia atorgar, i que no volien deixar escapar. D'altra banda, un donzell com Despuig havia de recelar molt d'armar-se cavaller, perquè, en fer-ho, perdia la possibilitat d'accés al Consell municipal, segons estipulaven les Costums de Tortosa, «cosa ímpia y desatinada [...] una cosa barbaríssima», segons es denuncia de nou als *Col·loquis* (III, 124).

Gairebé estroncada la projecció a la Generalitat, l'altra sortida podia ser l'ascens dins l'organigrama de l'aparell reial, via que van seguir alguns familiars de Despuig: el seu gendre, Francesc Corder, fou veguer de Girona i morí al Palau Reial de València, al servei del virrei, el 1584.⁴⁵ Dionís Corder i Despuig, son fill, fou algtzír reial a Barcelona a la dècada de 1590; Jeroni Corder i Montargull fou veguer de Tortosa el 1633-1635; Dionís de Corder i Cerveró, dins la *nova* Generalitat sorgida després de la caiguda de Barcelona el 1652, fou membre de la junta de nou escollits que nomenà els habilitadors el 1657, així com capità de la companyia d'infants del terç d'aquesta institució (Sans i Travé 1994: vol. VIII, 20, 97). Cal recordar que en el context d'intervencionisme de la Corona en la política de la Diputació després la Guerra dels Segadors, aquests càrrecs esdevenen, indirectament, una promoció reial. Finalment, el 1670-1671, era veguer de Tortosa. Aquests càrrecs, tant modestos com es vulgui, foren vedats també per a Cristòfol Despuig a causa de la seva implicació en les bandositats.

44 ACA. CA. Lg. 268/75

45 ADTo. Causes beneficials. Pasqual Cifré, s/f.

Despuig es va veure abocat, doncs, a l'única sortida possible, i que esdevingué la raó de la seva vida: el regiment de la política local. Aquí, a la seva ciutat, es va veure atrapat a la teranyina d'inveterades hostilitats, *vendette* interfamiliars i de fidelitats de estamentals. Megalòman com era, va fugir endavant fins que va acabar al carreró sense sortida de la Inquisició, i no, curiosament, per motius d'ortodòxia religiosa, com podia témer pels seus crítics *Col·loquis*. En definitiva, un cas paradigmàtic de la petita noblesa catalana de l'època, castrada en la seva projecció política i immersa en un laberint de bregues poc productives, tal i com proposava Elliott (1986:62-71). Malaguanyat.

Bibliografia

- Baynerri 1933-1960: Enrique Baynerri. *Historia de Tortosa y su comarca*. Tortosa: Imprenta de Algueró y Baiges. 8 vol.
- Beguer 1928: Manuel Beguer. «Llinatges tortosins: Despuig (III)». *La Zuda* [Tortosa] 177, p. 188-189.
- Beguer 1931a: Manuel Beguer. «Llinatges tortosins: Oliver». *La Zuda* [Tortosa] 201/202, p. 38-43.
- Beguer 1931b: Manuel Beguer. «Llinatges tortosins: Lo vescomtat de Castellbò i'l cavaller tortosí D. Lluí Oliver de Boteller». *La Zuda* [Tortosa] 205, p. 74-76.
- Casals 2000: Àngel Casals. *L'emperador i els catalans*. Granollers: Editorial Granollers.
- Curto 1993: Albert Curto. *700 anys de la carta de poblament de Paüls*. Ajuntament de Paüls
- Duran 1981: Eulàlia Duran (ed.). *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Duran 1984: Eulàlia Duran (ed.). *Lluís Ponç d'Icard i el «Llibre de les grandeses de Tarragona»*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Duran; Solervicens 1996: Eulàlia Duran; Josep Solervicens. *Renaixement a la carta*. Vic: Eumo Editorial
- Elliott 1986: J. H. Elliott. *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*. Madrid: Siglo xxi de España Editores.
- Galindo 1915: Mariano Galindo. *Visitas de reyes y príncipes a la ciudad de Tortosa (en los siglos xiv y xv)*. Tortosa: Algueró y Baiges.
- Guía 1997: Lluís-J. Guía Marín. «El bandolerismo valenciano en el Barroco». *Historia 16* [Madrid] 253, p. 43-49.
- Haliczer 1993: Stephen Haliczer. *Inquisición y sociedad en el Reino de Valencia (1478-1834)*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- Lladonosa 1995: Josep Lladonosa. *El bandolerisme a la Catalunya occidental (1473-1616)*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor.
- Martí i Escayol 2003: Maria Antònia Martí i Escayol. «Francesc Oliver de Boteller». A: *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, vol. II. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 58-60.
- Martí de Vicianà 1972: Martí de Vicianà. *Crònica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*. Vol. IV. València.
- Miranda 2000. Xavier Miranda. «Conflictes territorials als Ports durant els segles XIII i XIV». *Recerca* [Tortosa] 4, p. 105-136.
- Monumenta historica* 1903: *Monumenta historica societatis Jesu. Sanctus Franciscus Borgia*. Madrid: Augustini Aural.
- Querol Coll 2005a: Enric Querol Coll. «Cristòfol Despuig, pugna pro patria. Noves dades biogràfiques sobre l'autor dels Col·loquis». *Llengua i literatura* 16, p.247-288.
- Querol Coll 2005b: Enric Querol Coll. «Lluís Oliver de Boteller, vescomte de Castellbò» *La Veu de l'Ebre* [Tortosa] 183 (17.06.2005), p.100-101.
- Reglà 1966: Joan Reglà. *El bandolerisme català del Barroc*. Barcelona: Edicions 62.
- Reglà 1969: Joan Reglà. *Bandolers, pirates i hugonots*. Barcelona: Editorial Selecta.
- Riquer 1999: Martí de Riquer. *Quinze generacions d'una família catalana*. Barcelona:

Quaderns Crema.

Rovira 1996: Salvador-J. Rovira. *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.

Sans i Travé 1994- . Josep Mª Sans i Travé (ed.). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. 8 vol.

Torras 1998: J. M. Torras. *Poders i relacions clientelars a la Catalunya dels Àustria. Pere Franquesa (1547-1614)*. Vic: Eumo Editorial.

Torres 1991: Xavier Torres. *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Vic: Eumo Editorial.

Torres 1993: Xavier Torres. *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; Quaderns Crema.